

Тарасевич Т.М.

БЕЛАРУСКАЯ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЯ АКАДЭМІЯ
АДДЗЕЛ КУЛЬТУРЫ ГОРАЦКАГА РАЙВЫКАНКАМА
ГОРАЦКІ ГІСТАРЫЧНА-ЭНТАГРАФІЧНЫ МУЗЕЙ

Да 100-годдзя з дня нараджэння **М. І. ГАРЭЦКАГА**

ГАРЭЦКІЯ ЧЫТАННІ

ТЭЗІСЫ ДАКЛАДАЎ І ПАВЕДАМЛЕННЯЎ

(г. Горкі, 17–19 лютага 1993 г.)

Горкі 1993

СІСТЭМА «СЛОВА АЎТАРА — СЛОВА ГЕРОЯ» І НАРАДЖЭННЕ НОВЫХ ЖАНРАВЫХ ФОРМ У ТВОРЧАСЦІ М. ГАРЭЦКАГА

На той час, калі М. Гарэцкі прыйшоў у літаратуру, у галіне прозы ўжо працавалі Я. Колас, Ш. Ядвігін, З. Бядуля. Не заставалася па-за ўвагай праявіць сябе Ф. Багушэвіч. Пэўны літаратурны вопыт ужо быў назапашаны, але працэс станаўлення і развіцця беларускай прозы заставаўся складаным. На пачатку літаратура абавіралася пераважна на мастацкі вопыт фальклору. Гістарычныя ўмовы развіцця нацыі вымушалі пачынальнікаў беларускай прозы беражліва пераносіць вопыт народнай прозы, яе стэлістыку, сказавы лад у прафесійную творчасць. Тым не менш, фальклор не з'яўляўся непасрэднай асновай літаратурнага развіцця, яго ўплыў адбываўся ў схаваных пластах, асабліва ў распрацоўцы паэтычнай мовы і жанравых форм. Усе стылёвыя, жанравыя зрухі ў літаратуры так ці інакш звязаны з сістэмай аўтара і героя. Таму развіццё жанраў у творчасці М. Гарэцкага мы прааналізуем перш за ўсё праз прызму сістэмы аўтара і героя.

У першых творах М. Гарэцкага «повествование» было з'арыентавана пераважна на вуснае народнае апавяданне, такім чынам фальклорны ўплыў адбіўся на формах пабудовы апавядальнасці, што выклікала пэўны тып адносін паміж аўтарам і героем і свой прынцып арганізацыі апавядальнасці. У ранняй прозе пісьменніка герой па сутнасці зліваецца з аўтарам, ён выступае часцей за ўсё ў якасці рупару аўтарскіх ідэй, хаця ў творах мы бачым і няўнаснаць цудоўных народных дыялогаў, і даволі сталую аўтарскую мову. Даследчыні творчасці М. Гарэцкага неаднаразова адзначалі няўнаснаць асветніцкіх матываў, асветніцкай скіраванасці ў апавяданнях «Рунь», «Роднае карэнне», «У лазні». Іх персанажы па вялікім рахунку — носьбіты аўтарскіх ідэй. Тыя пытанні, што задаюць сабе героі — гэта, па сутнасці, аўтарскія пытанні. Аўтарскае, асобаснае асэнсаванне жыцця ўзвышае стыль, надае пропаведзям маралізатарскі пафас.

Але М. Гарэцкі хутка адмаўляецца ад такога прынцыпу пабудовы вобразаў герояў. Вядучую ролю пісьменнік аддае апавядальніку, паміж ім і аўтарам ужо адчуваецца дыстанцыя. М. Гарэцкі вельмі часта выкарыстоўваў вобраз апавядальніка, праўда, яго структура на розных этапах усёй творчасці значна мянялася. На раннім этапе апавядальніку адведзена цэнтральнае месца ў творы. Ён падпарадкоўвае сабе ўсю сістэму фактаў і нават мову героя. Слова героя не мае самастойнасці, ні лексічнай, ні сінтаксічнай (апавяд. «Рунь»). Паступова роля апавядальніка мяняецца, усё часцей апавядальнік выступае ў ролі сведкі, ён не падпарадкоўвае сабе мову героя, ход яго разважанняў (На этапе). Герой пачынае жыць самастойным жыццём. Гэтая з'ява характэрна для ўсёй беларускай прозы. Літаратура ішла па шляху арыентацыі на героя, дзе галоўным сродкам стварэння вобраза служылі жывая мова, дыялагічная структура апавядальнасці. Паміж героем і апавядальнікам складваўся асобы тып адносін, які характарызуецца тым, каб выклікаць героя на шчырую размову, больш поўна і больш глыбока жыць яго пачуццямі і думкамі. Герой як бы вызваляецца ад аўтарскай прысутнасці, ён самавыяўляецца. Гэта адбываецца на структуры апавядальнасці, дзе ў форме апавядання мы маем размову-спрэчку, размову-роздум з новым тыпам героя — лірычным героем. У стылёвых канструкцыях дадзена свабода самавыяўлення героя.

Пэўныя дасягненні Гарэцкага як аўтара апавяданняў у пабудове вобраза героя, яго ўзаемадзеяння ў сістэме «аўтар—герой» абумовілі арганічнасць пераходу да буйных жанравых форм — да аповесцей «Меланхолія», «Ціхая плынь», драматызаванай аповесці «Антон», шэрагу драматычных абразоў. Драматызаваная аповесць «Антон» (1914) — спалучэнне двух жанраў — драмы і аповесці з перавагай драматычнага жанру. Але прыкметы аповесці ў творы таксама значныя — вялікая ўдзельная вага аўтарскага апавядання ў выглядзе разгорнутых рэмаркаў, эпіграфаў з Багучыча Купалы, Л. Талстога, прыёмаў унутранага маналогу, пэўнае свядомасці героя. Напрыканцы ў тканіну твора ўводзіцца важны для пісьменніка персанаж — «беларускі аўтар». Для чытача ён атаясамліваецца з самім М. Гарэцкім. Гэтая частка твора мае выгляд асобнага праграмнага маніфеста развіцця беларускай літаратуры, поглядаў на беларускую нацыю, яе будучыню і гістарычнае мінулае. Вядома, тут ёсць пэўная дэкларацыйнасць і абстрактнасць, пэўныя масцяцкія страты, бо аўтарская думка ўводзіцца ў твор па-за характарамі.

Недзе да сярэдзіны 20-х гадоў слову героя надавалася

перавага, потым яно саступае месца традыцыйнай апавядальнай манеры на чале з «всведущим» аўтарам. Тут пэўны адбітак на праблему героя і аўтара накладваюць аб'ектыўныя абставіны часу. Суб'ектыўнасць мастацкага бачання свету значна трансфармавалася пад уплывам вядомых гістарычных падзей пач. ХХ стагоддзя. Узнікшая новая дзяржаўнасць патрабавала новых стылёвых форм, і ў першую чаргу ўзнікла патрэба ў так званым «аўтарытэтным стылі» (М. Бахцін). Сказавая форма, дзе перавага аддавалася «чужому слову» слову героя, паступова мяняецца ў бок кніжна-апавядальнай мовы з «всведущим» аўтарам. Гэтыя змены не былі прастымі і адназначнымі. Грамадскія ўмовы вымушалі многіх мастакоў падпарадкоўвацца ідэйным меркаванням і сусветна свайму эстэтычным уяўленням. Цікава, што сусветная літаратура ў гэты час, мы маем на ўвазе перш за ўсё заходнеўрапейскую, ідзе іншым шляхам — шляхам адмаўлення (поўнага альбо частковага) панавання аўтара над героем.

Раман «Віленскія камунары» пісаўся ў складаны час, М. Гарэцкі амаль цалкам перадаверыў уласныя думкі, разважання, сумненні апавядальніку, які адначасова з'яўляецца галоўным героем рамана. Праз яго свецца погляд пісьменнік праводзіць усе падзеі, размовы. Свядомасць героя-аповядальніка высвечвае толькі тое, што яму блізка, у чым ён імякнецца разабрацца. Раман «Віленскія камунары» — гэта, па сутнасці, вялікі маналог героя-апавядальніка, дзе дыялогі іншых персанажаў цалкам падпарадкаваны мове апавядальніка. Але М. Гарэцкі як аўтар не можа зусім самаўхіліцца. Пры ўважлівым працытанні рамана можна ўбачыць, што структура мовы героя падпарадкавана тым жа лексічным, сінтаксічным, рытмічным заканамернасцям, што і аўтарская мова. А часам гэтыя межы зусім размытыя. Яшчэ больш выразна набліжэнне аўтарскай мовы і мовы героя выяўляецца ў афарыстычных канструкцыях. Іх вельмі многа ў творы, у іх адлюстраваны настрой, філасофія героя. Аўтарская афарызмы і афарызмы героя — гэта ўсё ж тая аўтарская ацэнка падзей жыцця, філасофскія абагульненні. Як бы М. Гарэцкі свядома не хаваў слова аўтара, на самой справе яно дамінуе і падпарадкоўвае слова героя свайму структурным законам.

М. Гарэцкі як мастак не мог падпарадкаваць сябе поўнасцю ідэалагічным устаноўкам таго часу. «Аўтарытэтны», «нейтральны» стыль на чале з «всведущим» аўтарам не мог задаволіць пісьменніка, і ён пабудаваў адносіны аўтара і героя быццам бы шляхам самаўхілення.

Зусім на іншай аснове будуюцца адносіны аўтара і героя ў дакументальных запісках «На імперыялістычнай вайне».

У запісках аўтар ідзе ад факта да спасціжэння унутранага сэнсу факта вайны, у якім мастак раскрывае славаную энэргію гістарычных, філасофскіх, псіхалагічных абагульненняў. Але ў дакументальным творы, як і ў мастацкім, М. Гарэцкі не перасаджвае гатовы характар, ён яго будзе. На працягу ўсяго твора мы бачым сюжэтную пабудову вобраза. Аўтар адкрыта і настойліва прысутнічае ў тэксце. Ён актыўна ўдзельнічае ў творы, сваёй адкрытай мовай завяршае раздзелы, быццам бы робіць рэзюмэ, дапамагае думаць галоўнаму герою, але не падмяняе яго. У творы яўна гучаць два голасы — голас аўтабіяграфічнага персанажа і голас аўтара, але яны не гучаць паасобку. У запісках захоўваецца эфект адначасовасці прамаўлення дзеючай асобы і аўтара, у творы няма іерархічнага падпарадкавання аўтара і персанажа. Гэта як раз той выпадак, калі «голос персанажа ўваходзіць у апавядальнасць, становіцца функцыянальна сааўтарскім, а голас аўтара ўключаецца ў дынаміку дзеяння, уваходзіць у адну плоскасць з голасам персанажа»¹, у выніку ідзе сумеснае апавяданне аўтара і персанажа.

М. Гарэцкі плённа працаваў у розных жанрах і закладваў трывалы падмурок развіцця жанрава разнастайнай беларускай прозы — прозы гістарычнай, лірычнай, філасофскай, сацыяльна-бытавога рамана і дакументальных жанраў. У кожнай з гэтых форм Гарэцкі ствараў жыццёвапаўнакроўныя, псіхалагічна-пераканаўчыя вобразы герояў, пададзеныя ў развіцці, у працэсе станаўлення. Вопыт Гарэцкага ў галіне мастацкай прозы заслугоўвае самай пільнай увагі з боку даследчыкаў.